

**MUSTAFA KEMÂLEDDİN EL-BEKİRÎ (1688-1749):
HALVETİYYE GELENEĞİNİN YENİDEN İHYÂSİ VE İSLÂHİ?***

Frederick De JONG** / Çev. Ramazan MUSLU***

Anahtar Kelimeler: Halvetiyye, Mustafa Kemaleddin, Ali Karabaş, Karabaşıyye, Bekriyye.

Giriş

İslâm'da tasavvuf geleneğinin en yaygın tarikatlarından biri Halvetiyye'dir. Bu geleneğin kökenleri belirsizdir. Tarikatın kurucusu olarak ileri sürülenlerden biri, 800/1397 yılında Tebriz'de vefat eden Ömer el-Halvetî'dir; diğeri Ömer'in şeyhi Zilan'da yaşamış olan Muhammed b. Nûr el-Balisî'dir. Halvetî kaynakları, hemen hemen her yerde Yahyâ el-Bakûbî'yi (ö. Bakü 869/1464) halvetî tarikatının kurucusu olarak kaydeder. (Bazen el-Bakûbî tarikatın Ömer el-Halvetî'den sonra ikinci pîri olarak gösterilir).¹ el-Bakûbî, ibadetle ilgili olan *Virdü's-Settâr* adlı bir risâlenin yazarıdır. Bu virdin ezberden okunması, Halvetiyye'nin birçok kolunda müridlerden yerine getirmeleri istenen yükümlülüklerden birisidir.²

Kemâleddin Muhammed el-Harîrî'nin *Tibyânu vesâili'l-bakâik fi beyâni selâsili't-tarâik*³ adlı eseri, Halvetiyye'nin kolları ve kurucuları hakkında benim bilgi

* Frederick De Jong, "Mustafa Kamal al-Din al-Bakri (1688-1749) Revival and Reform of the Khalwatiyya Tradition?", *Eighteenth-Century Renewal and Reform in Islam*, yay. Nehemia Levtzion and John O. Voll, Syracuse University Press, New York 1987, ss. 117-132.

** Utrech Üniversitesi, Hollanda, Prof. Dr.

*** Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Tasavvuf Anabilim Dalı, Arş.Gör.Dr. rmuslu@sakarya.edu.tr

¹ F. De Jong, "Khalwatiyya," *EP*, IV, 991.

² *Virdü's-settâr*'ın metni birçok Halvetiyye el kitabında bulunabilir; mesela bk. Muhriz b. Muhammed es-Sibâî, *Mecmûu evrâdi't-tarîkati's-Sibâiyyeti'l-Halvetiyye*, Kahire 1372, 108-18; Ahmed Dayf, *Mecmûu evrâdi't-tarîkati's-Dayfiyyeti'l-Halvetiyye*, Kahire 1388, 59-63. Vird; Allah'ın birliğini, peygamber ve peygamberin peygamberliğini ve ashâbı öven üç bölümden oluşur.

³ Yazma, İbrahim Efendi (Süleymaniye), 430-32 (Harîrî bundan sonra).

kaynağıdır. Bu eser, aynı zamanda, Mustafa Kemâleddin el-Bekrî'nin bilinen⁴ hayat hikayelerinden daha detaylı ve daha çok bilgi ihtiva eden bir biyografiyi de içerir. Bunun nedeni, Harîrî'nin Mustafa'nın biyografisinde oğlu Ebü'l-fütûh Muhammed Kemâleddin tarafından yazılan bir biyografiyi ve bizzat Mustafa tarafından yazılmış menâkıb türü yoğun bir koleksiyonu kullanmış olmasıdır.⁵

Harîrî, Bekrî'nin Kudüs, Halep, İstanbul, Bağdat, Basra ve bölgedeki diğer bazı şehir merkezlerinin de içinde olduğu birçok yere seyahat yaptığını ifade eder. O, aynı zamanda Rumeli ve Lübnan'a da seyahat etmiştir. Mart 1749'daki ziyaretinden bir ay sonra 63 yaşında iken vefat ettiği Mısır'ı, daha önce değişik vesilelerle üç kez ziyaret etmişti.⁶ Hayatı boyunca *sülûk* ve *âdâba dair* yaklaşık 220 kitap ve risale yazmış; ayrıca 100.000 beyti ihtiva eden *evrâd* kaleme almıştır.⁷ Bu evrâdlardan en meşhuru, *Virdü's-seber* olarak da bilinen *el-Fethu'l-kudsî ve'l-Kesfü'l-ümsî*'dir.⁸ Onun diğer olağanüstü özellikleri şunlardır: Cin tâifesinin tamamından umûmî ahid aldı ve cinlerin yedi reisini tarikat müntesibi yaptı; Hz. Peygamber'i on dokuz kez rüyada gördü; Hızır ile üç kez buluştu ve Hızır kendisine doğu kutupluğunu teklif etti ise de, o, tevâzuundan dolayı bunu kabul etmedi.⁹

el-Bekrî, doğum yeri olan Şam'da Abdülganî en-Nablûsî'den ilim tahsil etmiştir. Kendisinden İbn Arabî'nin *Füsûs*, *Fütûhât* ve *et-Tedbîrâtü'l-ilâhiyye*'sini, Hanefî fihminden [*Hidâye* ve *Kenz* kitaplarından] bazı bölümleri ve Şeyh Arslan'ın bazı risalelerinin şerhlerini okumuştur.¹⁰ Bekrî, Nakşibendiyye, Kâdiriyye ve Halvetiyye tarikatlarına intisap etmiştir. Halvetiyye tarikatındaki şeyhi, adını Ali Karabaş Efendi'den (ö. 1685) alan Karabaşîyye'ye müntesip Abdüllatif el-

⁴ Bunlar şunlardır: Hasan Şemma el-Fûvî, *Kitâb menâkıb ve kerâmât...* (Kahire 1374), 89 vd.; Abdurrahman el-Cebertî, *Acâibü'l-abbâr* (Bulak ty. [1297]), I, 165-66 (kısmen Hıfî'nin talebesi el-Fûvî'ye dayanır; krş. el-Cebertî, I, 290); Muhammed el-Murâdî, *Silkü'd-dürer*, IV, 190-200; Yusuf b. İsmail en-Nebhânî, *Câmiu kerâmâti'l-evliyâ* (Kahire, 1329), II, 480.

⁵ Harîrî, I, s. 145^a; krş. el-Murâdî, IV, s. 196.

⁶ *Age*, I, s. 143^a.

⁷ *Age*, I, s. 142^b.

⁸ Bu metin, çeşitli evrad koleksiyonlarını ihtiva eder. Mesela, *Mecmûu evrâd...* Seyyid Mustafa b. Kemâleddin el-Bekrî es-Siddikî (Kahire, 1304), 60-69; *Mecmûu'l-evrâdî'l-kebîr* (Kahire ty.), Mektebetü'l-Şemerli baskısı, 78-118.

el-Bekrî, vird üzerine üç şerh yazdı. Bunlardan ençok tanınanı, *Kitâbü zîyâi'ş-şemsî ale'l-fethi'l-Kudsî* (Kahire ty.)'dir.

⁹ *Age*, I, s. 143^a.

¹⁰ *Age*, I, s. 152^a. [Müellifin gösterdiği sayfada söz konusu bilgiye rastlanmamıştır. Doğru referans, 148^a olmalıdır. (Çev.)]

Halebî'dir. Abdüllatif el-Halebî, ölümünden bir yıl önce 1 Receb 1121 (16 Eylül 1709)'de el-Bekrî'ye tarikata yeni üye kabul etme ve halife tayin etme genel yetkisini vermiştir. Bu durum, onu el-Halebî'nin yegâne vârisi kılmıştır. Müteâkip yıllarda el-Halebî'nin bütün müridleri, ahidlerini el-Bekrî ile tekrar yenilemiştir.¹¹

el-Bekrî vefât ettiğinde Kâhire'de mukim olan Muhammed Sâlim el-Hıfnî adında yalnızca bir halifesi bulunmaktaydı.¹² Halvetiyye tarikatı, Hıfnî'nin halifeleri ve müridleri yönetiminde doğuya doğru özellikle Mısır'da Araplar arasında kayda değer bir yayılma göstermiştir. Bu yayılma ve bu yayılmada rol alanlar (Ahmed ed-Derderî, Ahmed es-Sâvî ve benzeri), el-Bekrî tarafından başlatılan Halvetiyye'nin yeniden canlanması hakkında söz söyleyen bazı Batılı bilim adamlarının dikkatini çekmiştir. Meselâ, "el-Bekrî tarafından yeniden canlandırılan Halvetiyye" diyen Paul André¹³; "Halvetiyye, Şeyh Mustafa el-Bekrî'nin teşvikiyle Mısır'da yeni bir ivme kazandı: Bu döneme doğru Mısırlı şeyhler tarafından vücuda getirilen birçok tarikat koluyla, bu tarikat yeniden uyandı ve canlandı" diyen André Raymond¹⁴; "XVIII. Yüzyıl boyunca Halvetiyye tarikatının Mısırlılar arasında yeniden canlanması" şeklinde yazan Trimmingham¹⁵ ve 'Mustafa el-Bekrî, Halvetiyye'nin Mısır'da yeniden canlanmasına öncülük etti' diyen; onu ve el-Hıfnâvî'yi büyük bir sûfî canlanma hareketinin hazırlayıcısı olarak niteleyen B. G. Martin¹⁶ zikredilebilir.¹⁷ Bu yazar diğer yayınlarında, "Halvetiyye'nin Mısır'da yeniden canlanmasının el-Bekrî tarafından telkin edildiğine" işâret eder.¹⁸ Ayrıca bunlara ilave olarak, el-Bekrî hakkında "Halvetiyye'nin en büyük ihyâ edicisi" olarak yazdığım bir yayınıma da burada

¹¹ *Age*, I, s. 148^a.

¹² Kemâliyye ve Semmâniyye adlarında iki sûfî tarikat, kurucularının el-Bekrî'nin halifesi olduğunu iddia etmişlerdir. Kemâliyye ile ilgili olarak, biz, yalnızca tarikatın kurucusu olduğu öne sürülen Abdülkerim Kemâleddin'i tanıyoruz. 1199/1784'te Gazze'de vefat etti; krş. Harîrî, II, 306^a. Semmâniyye'nin kurucusu Abdülkerim es-Semmân (ö. 1189/1775, Mekke) tarikatta birçok değişiklik yapmış ve böylece tarikatı Halvetî geleneğinin merkezinden ayırmıştır. bk. Muhammed Abdülkerim es-Semmân, *Risâletü'n-nefehâti'l-ilâhiyye fî keyfiyyâti's-sülûki't-tarîkati'l-Muhammediyye* (Kahire 1326).

¹³ P. André, *Contribution à l'étude des confréries religieuses musulmanes* (Cezair 1956), 264.

¹⁴ A. Raymond, *Artisans et commerçants au Caire au xviiie siècle*, 2 c. (Şam 1973-74), 434.

¹⁵ J. S. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam* (Oxford 1971), 77.

¹⁶ B. G. Martin, *Muslim Brotherhoods in Nineteenth-century Africa* (Cambridge 1976), 24.

¹⁷ *Age*, s. 107.

¹⁸ B. G. Martin, "A Short History of the Khalwatiyya Order of Dervishes," N.R. Keddie (editor), *Scholars, Saints and Sufis, Muslim Religious Institutions since 1500* (Berkeley/Los Angeles, 1972), 298.

zikretmeliyim.¹⁹ el-Bekrî'nin bu yönüne işaret eden Arap yazar, yalnızca en-Nebhânî'dir. O, el-Bekrî hakkında "Halvetiyye tarikatını ihyâ etmiştir" der.²⁰ En-Nebhânî'nin bu müselleme ifadesi, çeşitli yazarların şimdiye kadar söylediği kesin ve açık ifadelere dolaylı veya dolaysız ilham vermiş gibi gözükmektedir. Bu yazarlardan hiçbiri, Halvetiyye'nin el-Bekrî'den sonraki durumu ile onun tarikat sahnesine çıkmasından önceki durumunu karşılaştırmamıştır.

Mısır'da Halvetiyye üzerine çok iyi tanınan bir makalesinde, en-Nebhânî'nin *Câmin'l-kerâmât* adlı çalışmasını kullanan E. Bannerth, el-Bekrî önderliğindeki Halvetiyye'yi "yeniden şekillendirilmiş bir kol" olarak nitelendirmiştir.²¹ E. Bannerth, onun hakkında "XVIII. yüzyılın Suriye-Mısır kökenli reformcusu"²² ve el-Hıfî hakkında ise "Mısır'da Halvetiyye'nin reform öncüsü" nitelemesinde bulunur.²³ Bu kesin ifadeler, esasında, Halvetiyye hakkında "Halvetî: Sûfizme Reformun Alâmet-i Fârikası"²⁴ adlı makaleyi yazan ve Bekrî'yi "sûfî tekniklerinin yenilikçisi"²⁵ olarak isimlendiren B. G. Martin tarafından tekrarlanmıştır. Benzer şekilde, el-Bekrî'yi "Mısır'da tarikatı yeniden tecdid eden reformcu" olarak niteleyen P. Gran tarafından da yinelenmiştir.²⁶ Ayrıca Gran, el-Bekrî'nin, zikirde değişikliklerin takdimini kolaylaştırdığını ileri sürmüştür.²⁷ Bütün bu yazarlar, yeniliklerin ve değişimlerin gerçek tabiatı üzerinde sessiz kalmışlardır.

Trimingham, Martin ve Gran hepsi, Bekriyye adını el-Bekrî tarafından yayılan Halvetiyye'ye veya onun liderliğindeki gruba (tarikat ile organizasyon arasında gerçekte bir ayırım yapılmamıştır.) hamletmişlerdir. Trimingham bir yazısında, "Bekrî, kurucusu bulunduğu değişik grupları Bekriyye'de bir arada tutarak birbirine daha yakın bir cemaat oluşturmaya gayret etti" demektedir.²⁸ Martin, "el-Bekrî, kurucusu bulunduğu bir Halvetî kolu olan Bekriyye'yi başlattı" diye yazmış ve "Bekriyye muazzam bir başarıydı" diye ilave etmiştir.²⁹ Gran ise,

¹⁹ F. De Jong, *Turuq and Turuq-linked Institutions in Nineteenth Century Egypt* (Leiden 1978), 22 (not: 80).

²⁰ en-Nebhânî, II, s. 255.

²¹ E. Bannerth, "La Khalwatiyya en Egypte," *M.I.D.E.O.* VIII (1964-66), 2.

²² *Age*, s. 3.

²³ *Age*, s. 12.

²⁴ Martin, *Brotherhoods*, s. 24.

²⁵ Martin, "Short History," s. 297.

²⁶ P. Gran, *Islamic Roots of Capitalism: Egypt 1760-1840* (Austin/London 1979), 52.

²⁷ *Age*, s. 46.

²⁸ Trimingham, *The Sufi Orders*, s. 77.

²⁹ Martin, "Short History," s. 97.

“Bekriyye’nin Kâhire’ye geçişi”nden³⁰ ve “Bekriyye’nin kurucusu”dan söz eder.³¹ Bu yazarlardan hiçbirisi bir bağımsız Halvetî metodunun veya bu isim altındaki bilinen gruplaşmanın mevcudiyetini sorgulamamıştır.

Bu giriş mahiyetindeki sözlerden, Halvetiyye tarihinde sûfî tarikatını yazanlar ve XVIII. yüzyıl Halvetî ihyası ve yeniden yapılanmasından söz edenler tarafından fark edilmeyen birkaç problemin olduğu açıkça anlaşılabilir. Burada sorulması gereken sorular şunlardır: (1) el-Bekrî Halvetiyye’nin yeniden canlanmasına sebep olmuş mudur? (2) Bekriyye adı ile mistik bir metoda sahip bir tarikat olmuş mudur? (3) el-Bekrî, Halvetî tarikatını yeniden yapılandırmış mıdır?

Sözde Halvetî Canlanmanın Gerçek Boyutları

Halvetiyye ile ilgili olarak yeniden canlanma terimi aşağıdaki hususlara işaret edebilir. (1) Müridlerin sayısında bir artış; (2) Coğrafi bir genişleme; (3) Tarikatın yeniden organize edilmesi; (4) Yükselen politik önem; (5) Entelektüel bir canlanma. Yani, tarikatın kurallarında veya bu kurallarla sınırlandırılan konularda yazılan entelektüel faaliyetlerdeki bir yükselme. Bu nedenle birinci soru, daha özel soruları içermektedir. (a) el-Bekrî’nin liderliğindeki Halvetiyye müntesiplerinin sayısında bir artış olmuş mudur? (b) Halvetiyye coğrafi olarak yayılmış mıdır? (c) Yeniden organize olmuş mudur? (d) Halvetiyye’nin politik önemi artmış mıdır? (e) Entelektüel bir yeniden canlanma meydana gelmiş midir?

(a) sorusuna bir cevap vermek için el-Murâdî’nin *Silkü’-d-dürrer* adlı eserinde biraz bilgi bulabiliriz. Bu yazar, şeyhi el-Halebî’den *umûmî izîn* aldığı 1120/1708 tarihinden Kudüs’e ilk gidiş tarihi olan 1122/1710’a kadar Şam’da el-Bekrî’nin müridlerinin arttığını ifade eder.³² Bu müddet içerisinde olduğu gibi sonrasında da sayısız müridi Halvetî tarikatına kabul etmiştir. Aynı şekilde Mısır’ı ziyareti sırasında da müridlerinin sayısı artmıştır.³³ el-Murâdî’ye göre, el-Bekrî’nin yirmi kadar halifesi, kendisinin 1749’da Mısır’ı dördüncü kez ziyareti sırasında vefat etmesinden önce vefat etmiştir.³⁴ el-Bekrî’nin daha çok halifesi olabilir; ancak

³⁰ Gran, *Islamic Roots*, s. 52.

³¹ *Age*, s. 108. Gran’ın çalışmasında Mustafa Kemâleddin el-Bekrî’nin Halvetiyye kolu, Mısırlı Bekriyye ile karıştırılmıştır, yani şeyh es-Seccâde el-Bekriyye tarafından idare edilen ve *Beýtü’-s-siddik*’te ortaya çıkan tarikat (krş. ss. 37, 120).

³² el-Murâdî, IV, s. 191.

³³ *Age*, s. 194.

³⁴ *Age*, s. 196.

onlardan yalnızca bir tanesi sınırsız yetkiyle donatılmış ve kendisinden daha fazla ömür sürmüştür. Bu halife, Kahire’de Muhammed Sâlim el-Hıfni’dir.³⁵

el-Murâdî’nin, el-Bekrî’nin 100.000’den fazla halifesi olduğuna dair ifadesi, diğer kaynaklar tarafından desteklenmemiştir. Mesela, el-Cebertî’nin, el-Bekrî ile ilgili biyografisi, müridlerinin yaygınlığı ile ilgili bilgi içermez.³⁶ el-Bekrî’nin oğlu Ebü’l-fütûh tarafından yazılan biyografi de, el-Harîrî’nin *Tibyân*’ında yer aldığı şekliyle, onun çok müridi olduğunu söylemez. Diğer yandan el-Harîrî, Ali Karabaş’ın halifelerinin sayısını 440 olarak ifade eder. O, el-Bekrî’nin şeyhi el-Halebî denetimindeki Karabaşîye’nin yayılmasıyla ilgili bilgi de verir.³⁷ Mustafa el-Bekrî ile ilgili benzer bilgilerin mevcut olmayışı, müridlerinin sayısının halifelerinin sayısı ile sınırlı olduğu izlenimini vermektir. Bu müridler, Filistin’i de içine alan Suriye’nin merkezi dışındaki bölgeler ile sınırlı kalmış gibidir.³⁸ İstanbul, Anadolu ve Rumeli’de çok sayıda müridi olmadığı gözükmektedir. Bu sürpriz değildir; çünkü diğer Karabaşîye halifeleri buralarda etkin idiler ve onun buralarda etkinlikte bulunması nezaket dışı olurdu. el-Bekrî, anlaşma ile veya şeyhin talimatına uygun olarak bu bölgelerde kendisine mürid edinmekten çekinmiştir.³⁹

Diğer bir ifadeyle coğrafi yayılma açısından olduğu kadar, sayı bakımından da el-Bekrî yönetimindeki Halvetiyye, diğerlerine göre daha az sorun olarak gözükmektedir. Bu sürpriz değildir; onun bilimsel çabaları ve sık sık seyahatleri, müridlerine rehberlik yapmasını ve halifelerinin eğitimi ile daha fazla meşgul olmasını önlemiş olmalıdır.

el-Bekrî, yeniden canlanma olarak değerlendirilebilecek veya Trimmingham tarafından ifade edildiği gibi “değişik gurupları bir arada tutarak birbirine bağlı daha yakın bir cemaat oluşturma” şeklinde ifade edilebilecek bir reform organizasyonuna girişmiş midir? Bu soruya kısaca cevap verilebilir; el-Bekrî tarafından yönetilen organizasyona bağlı bulunan Halvetî tekkeleri olduğuna dair kesinlikle bir delil yoktur. Aslında, her ne surette olursa olsun, bir birine bağlı veya el-Bekrî’nin mürid grupları tarafından planlanmış organizasyon prensiplerine

³⁵ el-Cebertî, s. 300 vd.

³⁶ Cebertî, anlamlı bir şekilde el-Bekrî’nin halifesi el-Hıfni’nin müridleri hakkında ayrıntılı bilgi verir. krş. el-Cebertî, I, ss. 297 vd.

³⁷ Harîrî, III, s. 59^a.

³⁸ Krş. F. De Jong, “The Sufi Orders in Nineteenth and Twentieth-Century Palestine,” *Studia Islamica* lviii (1983), 164.

³⁹ Krş. Harîrî, II, s. 193^a ve Muhammed Salih Muhsin tarafından yazılan Halvetiyye’nin el kitabı, *Mürşidü’s-sâlikîn ilâ tarîkı’l-mühbedîn* (Kahire, 1929), 22 vd.

dair bir ifade yoktur. Buna, el-Bekrî'nin risalelerinde, kendini adadığına dair bir bilgi ve hatta organizasyon veya bir cemiyet olarak Halvetiyye'nin planlı reformuna dair en küçük bir düşünce olmadığını ilave etmeliyim.

Ama yine de politik önemde bir yükseliş olmuş mudur? Diğer bir ifadeyle, el-Bekrî'nin bağlantıları veya faaliyetleri Halvetiyye'nin politik önemine genel olarak bir şey eklemiş midir? Böyle bir durum yok gibi gözüküyor. Biyografilerden hiçbiri onun müridleri olarak yüksek rütbeli insanlardan söz etmez veya yönetimdekilerle bağlantı içerisinde bulunduğu dair bir işaretle bulunmaz. Keza, el-Bekrî'nin birlikte bir defa Kudüs'ten Kahire'ye yolculuk ettiği Mısır Valisi Recep Paşa'nın kendisine intisap ettiğine ve onunla bağlantısını sürdürdüğüne dair herhangi bir kayıt yoktur.⁴⁰ Muasırı veya yaşadığı döneme yakın Suriye'de⁴¹ Sa'diyye'nin, Hama'da⁴² Kâdiriyye'nin, Kahire'de⁴³ birkaç tarikatın liderleri gibi diğer sûfi şeyhlerinden farklı olarak, el-Bekrî'nin halk ile yönetim arasında vasıta olduğuna veya dönemindeki popüler muhalif hareketlere liderlik ettiğine veya karşı çıktığına dair herhangi bir bilgi de mevcut değildir. Kahire'yi ziyareti sırasında Memlûke'de birkaç *ulema* ve *meşâyih* arasında vukû bulan muhalif hareketler içinde yer almamıştır. ⁴⁴ Bütün bunlar, el-Bekrî'nin politik öneminin olmadığını ve Halvetiyye'nin politik önemine bir şey katmadığını söylemeyi haklı çıkarır gibi gözükmektedir.

Halvetiyye'nin entelektüel olarak yeniden canlanmasına dair soru ile ilgili olarak, el-Bekrî'nin, çok sayıda risalesiyle böyle bir yeniden canlanmayı başlattığı; bazı risalelerini şerh eden birçok yorumcuya ilham verdiği⁴⁵ ve daha sonraki birkaç Halvetî Şeyhi'nin eserlerinde kaynak olarak onun eserlerini açık biçimde kullandığı tartışılabilir.⁴⁶ Ancak, el-Bekrî'den önce ve onun yaşamı boyunca Halvetî şeyhleri tarafından entelektüel üretim noksanlığı kesinlikle mevcut

⁴⁰ el-Murâdî, IV, s. 192.

⁴¹ Ahmed el-Budayrî el-Hallâk, *Havâdisü Dimeşk el-Yevmî* 1154-1175: 1741-1762, yay. Ahmed İzzet Abdülkerim (Kahire, 1959), 117 vd., 131, 193.

⁴² Muhammed el-Bahşî el-Halebî, *Şemsü'l-mefâhir fî zikri zübriyyât... Abdülkâdir el-Geylânî* (Kahire, 1908), 40 vd.

⁴³ Raymond, s. 743.

⁴⁴ Mesela, el-Cebertî'ye bk. I, s. 127 ve P. M. Holt, "The Career of Küçük Muhammad (1676-94)," *B.S.O.A.S.* xxvi (1963), 183-84.

⁴⁵ Aşağıda 84. nota bk.

⁴⁶ Mesela Abdülhâlik eş-Şubrâvî'nin *Sirâcü eblî'l-bidâyet fî't-tasavvuf* (Kahire 1366) adlı eseri, el-Bekrî'nin *Hidâyetü'l-abbâbî* ile büyük ölçüde aynıdır. Yazma, Dâru'l-kütüb, *tasavvuf mecâmi*, 196. Muhammed el-Münîr es-Semennûdî'nin *Tuhfetü's-sâlikîn ve delâletü's-sârîn ilâ rabbi'l-âlemîn* (Kahire 1934) adlı eseri, yine el-Bekrî'nin *el-Menbecü'l-ezîbî*'ne dayanır. bk. not: 64.

değildir.⁴⁷ Bundan dolayı, yeniden canlanma hususunda el-Bekrî'ye atfedilen üstü kapalı şekildeki önermenin, onun faaliyete başlamasından önce bir düşüşün olduğu şeklindeki bir önermenin sonucu gözükmektedir. Bu yüzden ben, Halvetiyye'nin XVII. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumuna kısaca göz atmak istiyorum. Bu zaman dilimi, el-Bekrî'nin kariyerine başladığı dönemdir.

Evliya Çelebi'den öğrendiğimize göre, birkaç Halvetî kolu XVII. yüzyıl Mısır'ında temsil edilmiştir. Fakat, Demirtaşıyye⁴⁸ ve Gülşeniyye⁴⁹ hariç bunlardan çoğu, Çelebi'nin sadece isimlerini zikretmesinden anlaşıldığı gibi son derecede küçük ve önemsizdir.⁵⁰

Demirtaşıyye, hiçbir zaman egemen olmadığı Kahire'ye münhasır bir tarikat olmuştur. Bu, potansiyel *müridlerin* taleplerinin doğrudan bir sonucuymdu. İntisap etmek isteyen herhangi bir kimse, tarikat kurucusunun türbesinde icra edilen ve *hadrâ* denilen haftalık toplu zikirlere iki yıldan az olmamak kaydıyla katılmak ve bu süre zarfında Kahire'de mukim on iki *nukebadan* birinin nezareti altında olmak zorundaydı. Nakibler, adayın karakteri hakkında bir karar vermek zorunda idi ve tarikata kabul edilmesi için şeyhe teklifde bulunabilirlerdi.⁵¹

Gülşeniyye de müntesipleri açısından sınırlı etkiye sahip gibi görünüyor. Buna, büyük ihtimalle kısmen Türkçe ve kısmen yerli Mısırlıların başvurmaları ihtimal dahilinde olmayan Farsça ile yapılan ayin sebep olmuş olmalıdır.⁵² Gülşeniyye'de esasen Türkçe'nin kullanılmak zorunda olması ve bu yüzden Mısır'da az sayıda müntesibinin bulunması, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Türk nüfusunun az ya da çok azaldığı döneme rastlamaktadır.⁵³ Türkçe/Farsça ayin, onun niçin Osmanlı topraklarının merkezinde inkişaf ettiğini en azından kısmen açıklar gibi görünmektedir.⁵⁴

⁴⁷ Krş. Harîrî'de çeşitli yerlerdeki listeleme.

⁴⁸ Evliya Çelebi, (*Seyahatname* (İstanbul, 1971), c. 14, 197.) Gülşeniyye ve Demirtaşıyye (Ömer-Rûşenî)'ye ilave olarak Muvahhidîyye, Üveysiye, Şemsiye, Uşşâkiyye ve Sinânîyye'den söz eder.

⁴⁹ Bu tarikatla ilgili olarak bk. F. De Jong, "Demirdashiyya," *E.I.2, Supplement*, 208-209.

⁵⁰ Tarikat ve kurucusu ile ilgili bilgi için bk. T. Yazıcı, "Gulshani," *E.I.2*, ii, 1136-37.

⁵¹ Kaynaklar için bk. F. De Jong, *Turuq*, s. 89.

⁵² Krş. Harîrî, III, ss. 59 vd.

⁵³ Tarikat, Kahire'de, kurucusunun türbesinin yer aldığı bir tekkeye sahipti. Diğeri Bulak'ta, bir diğeri ise Alexandria'da idi; De Jong, *Turuq*, 77, 120. XIX. yüzyılın ortalarında Kahire'de ancak bir tekke tarikat tarafından yönetiliyordu. XX. yüzyılın başlarında Kahire'de Gülşeniyye tekkelерinin naziri Ebü'l-Hüdâ es-Sayyâdî'nin oğlu Hasan Paşa Halid idi.

⁵⁴ Tarikat; Rodos'ta, İstanbul'da ve Rumeli'nin çeşitli şehirlerinde tekkelere sahipti.

el-Bekrî irşad görevine başladığı ve kendisine bağlı müridleri elde ettiğinde, bu topraklarda en azından yirmi Halvetî kolu faaliyet göstermekteydi.⁵⁵ Harîrî'nin *Tibyân*'ında el-Bekrî'nin yaşadığı dönemde kurulan ve yayılan altı Halvetî tarikatından bahsedilmektedir: Cerrâhiye, Mısriyye, Muslihiyye, Zuhriyye, Sezâiyye ve Nasûhiyye. Bunlara ilave olarak, dört Halvetî kolu (Ramazaniyye, Assâliyye, Cihangiyye ve Câhidiyye), XVII. yüzyılda el-Bekrî'nin faaliyete başlamasından önce doğmuştu. Ayrıca biz diğer kaynaklardan biliyoruz ki özellikle Assâliyye, Bahşiyye ve Semmâdiyye gibi birkaç Halvetî kolu, XVII. yüzyılda Suriye'nin merkezi dışındaki bölgelerini de içine alan tekkelere sahipti.⁵⁶ Harîrî'nin bu Halvetî tarikatlarının kurucuları tarafından yazılan eserlerine atfettiği çok sayıda referansından anlaşıldığına göre onlar, entellektüel açıdan faallerdi; onlar öğrenme, öğretme ve yazma ile meşgul olmaktaydılar.

Bunun için Halvetiyye, XVII. yüzyıl sonunda, zeval bulma ya da durgunluk durumunda değildi. Tarikat Mısır'da, mesela imparatorluğun bu bölgesindeki diğer sûfî tarikatların yayılması ile karşılaştırıldığında, göreceli olarak marjinal ve çok az bir öneme sahipti. Halvetiyye'nin iki kolu olan Demirtaşıyye ve Gülşeniyye önemsiz şekilde devamlılık arzetmekteydi. Bununla birlikte, bu kollar, el-Bekrî Mısır'a geldiğinde uyuşukluk veya yok olma durumunda değildiler. Halvetî kolları, Suriye'nin merkezi dışında Anadolu ve Rumeli'de faaliyette idiler ve bir bakıma gelişmekte idiler. Bu, el-Bekrî'den önce bir düşüş varmış gibi tarikatın yanlış bir şekilde takdimine sebep oldu. Aslında Harîrî'nin *Tibyân*'ında topladığı malzeme mecmuası, Kissling'in Halvetiyye tarihinde "üçüncü merhale" diye adlandırdığı şeyi öne sürer.⁵⁷ Yani, Muhteşem Süleyman (1520-66) ve II. Selim'in (1566-74) saltanatları sırasında tarikatların floresan gibi yeniden parlak bir döneme girme süreci, XVII. yüzyıl boyunca devam etmiştir.

el-Bekrî'nin, Halvetiyye'yi yeniden canlandırdığını söylemek yanlış gibi görünmektedir. Müridlerinin sayısı az ve onların coğrafi yayılmaları sınırlı olmalıdır. O, arkasında herhangi bir kurum (vakıflar, tekkeler) bırakmamış ve Halvetiyye'ye politik bir önem kazandırmamıştır. Ayrıca entellektüel bir yeniden canlanma yoktur; görünürde entellektüel bir düşüşün bulunmayışı, el-Bekrî'nin çıkışını entellektüel bir yeniden canlanma olarak nitelendirmeyi yanlış kılmaktadır.

el-Bekrî'nin Halvetiyye Yolu Karabaşıyye mi yoksa Bekriyye mi?

⁵⁵ Harîrî, çeşitli yerlerde.

⁵⁶ Mesela, el-Muhibbî'den, IV, ss. 208 vd. (Bahşiyye); I, ss. 248 vd. (Assâliyye); III, s. 244 (Semmâdiyye).

⁵⁷ H. J. Kissling, "Aus der Geschichte der Chalvetijje-Ordens," *Z.D.M.G.* cii (1953), 233 vd.

Karabaşiyîye halifesi konumundaki el-Bekrî, İmparatorlukta faaliyet gösteren birçok şeyhten biriydi. Onun Karabaşiyîye halifesi olarak görev yapmasını, Murâdî'nin *Silkü'd-dürer* adlı eserinde kaydettiği bir hikaye daha net bir şekilde anlatır.⁵⁸ Hikaye, el-Bekrî'nin 1709 sonlarında Kudüs'te iken yazmış olduğu namaz kılan birinin münâcatını ihtiva eden *el-Fethu'l-kudsî* adlı eseri hakkında ortaya çıkan bir anlaşmazlıkla ilgilidir. O, güneş doğmadan önce sabahın erken saatlerinde müridlerinin bu metni okumalarını zorunlu tutmuştur; bundan dolayı da *Virdü's-seber* olarak tanınmıştır. Karabaşiyîye müntesiplerinden bazıları, bu virdi bid'at olarak değerlendirmiş ve okunmasına karşı çıkmıştır. Bunun üzerine el-Bekrî, konuyu Edirne'de Ali Karabaş'ın oğlu Hasan Karabaş'a arz etmiş; Hasan da bu metni ve tarikatın günlük uygulamalarına el-Bekrî'nin yaptığı ilaveyi onaylamış ve mesele bu şekilde çözülmüştür.

el-Bekrî, *Virdü's-seber* adlı eseri üzerine yine kendisinin *Şerhu'l-kebîr* adıyla yazdığı şerhte şöyle yazar: “Onların adı, Ali Karabaş Efendi ile ilişkileri sebebiyle bizim yolumuz (*ebliü tarîkânâ*) olan Karabaşiyîye'ye aittir.”⁵⁹ O, *Elfîyye fi't-tasavvuf*’unda şöyle der: “Halvetiyye, Cüneyd’in metoduna sahiptir ve bu tarikat içerisinde bizim fırkamız, Karabaşiyîye’dir.”⁶⁰ Bunlar, *Virdü's-seber*’in el-Bekrî tarafından yazılmasından yıllar sonra kaleme alınan çalışmalardan yapılan iki iktibastır. Başka misaller de verilebilir;⁶¹ bütün bunlar, el-Bekrî'nin kendisini tarikatın şeyhi Karabaş Velî'nin halifesi olarak takdim ettiğini gösterir. Eserlerinin hiçbir yerinde, o, ne müridlerinin sayısını zikretmiş ve ne de Bekriyye adıyla mistik bir metodunun olduğuna dair bir işarete bulunmuştur.

Mustafa Kemaleddin el-Bekrî'nin tarikatının halefleri tarafından ne zaman ve niçin Bekriyye olarak söz edildiğine yalnızca muhtemel cevap verilebilir. Bekriyye ismi, Hıfniyye kolu ve el-Bekrî'ye ulaşan manevî silsileye sahip diğer Halvetî kolları ile birlikte geçerlilik kazanmış gibi görünüyor. Bu özel tarihi bağlamda geçmişte *silsilelerdeki* büyük şahsiyetlerden -ki onlar kısmen yaygındır- biri tarafından kurulan Bekriyye tarikatının varlığını kabul etme, Mısır'a özgü Halvetî tarikatlarını göreceli olarak açıkça tarihi referans noktasına getirmiştir. Bu durum, onların ortak geçmişlerinden daha köklü bir şekilde ayrılmak suretiyle

⁵⁸ el-Murâdî, s. 191.

⁵⁹ Harîrî, III, ss. 58b-59a.

⁶⁰ el-Cebertî, I, s. 294; krş. s. 297.

⁶¹ Mesela, onun *en-Nasîhatü's-seniyye fi ma'rifeti âdâbi kaisveti'l-Halvetiyye* adlı eserine bk., (Yazma, Zâhiriye 4,400 genel, Kaf 11-40), vr. 17^b (1152:1739-1740'da tamamlandı); krş. *el-Menbecü'l-eşb*, ss. 124-25.

birbirlerinden farklılaşmalarına imkan tanımıştır.⁶²

Halvetî Islâhât

Önceki bölümde, el-Bekrî'nin kendisini Karabaşîyye'nin bir halifesi olarak gördüğüne ve yolunu hiçbir zaman gelenekten farklı bir tarikat olarak sunmadığına dikkat çekilmişti. Bununla birlikte o, ayine bir ilave yapmış ve günlük olarak *Virdü's-seher*'in ezberden okunmasını gerekli görerek okuma görevini fazlalaştırmıştır. İlave olarak, tarikatın diğer saygı duyulan şeylerini değiştirmiştir. Bu, Halvetiyye'nin el-Bekrî yönetiminde devam edip etmediği ile ilgili bir sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Biz, Harîrî'nin *Tibyân*'ında Ali Karabaş tarafından yazılan ve bize *er-Risâletü'l-Karabaşîyye* adıyla ulaşan bir metin görüyoruz.⁶³ Bu metinde, tarikatın temel esasları ile ilgili biraz gelişi güzel tarzda düzenlenmiş veciz sözler yer almaktadır; fakat bununla birlikte, Karabaşîyye'nin öğretilmesinde ve dini uygulamasında oldukça iyi fikir vermektedir. Öğretimle ilgili göze çarpan belli başlı temel ilkeler şunlardır:

Tarikatın erkânı; açlık, geceleri uyanık olmak, sükût ve halvettir. Bunlar olmaksızın vüsûl mümkün değildir. Bunlara ilave olarak mürid, sürekli zikir ve fikir halinde olmaya çalışmalıdır. Sürekli abdestli olmaya dikkat etmeli ve kalbini daima şeyhine bağlamalıdır. Haftada iki gün (Pazar ve Perşembe) oruç tutması gerekmektedir. Ayrıca Recep ve Şaban aylarında üç gün, Şevval'de altı gün ve Zilhicce'nin ilk on günü (Aşure hariç) oruç tutmalıdır. Geceleri uyanık olma, gecenin ikinci yarısından seher vaktine kadar olan zamanda gereklidir. Halvet, Ramazan'ın son on yedi gününde ve vakfe günü, Aşure gününden önceki gün, Nebî'nin doğum günü, Receb'in ilk günü, Mirac gecesi ve Şaban ayının ortasındaki gece gerçekleştirilir. Üç çeşit halvet vardır: *Sâlikin halveti*, *ârifin halveti* (*hudûr maallâh*) ve *tabkâk eblinin halveti* (*hudûr billâh*). Halvete girmek için mürşidin iznine ihtiyaç vardır. İzin, mürid beşinci makama ulaşmadıkça verilmez. Klâsik Halvetî kabûlüne göre yedi makam ve paralel yedi ismin zikri bazı ayrıntılarla düzenlenmiştir.⁶⁴

Tarikatın dayandığı bütün bu temel prensipler, el-Bekrî'nin bilinmeyen bir tarihte tamamladığı *el-Menbecü'l-azîb* adlı eserinde hemen hemen özdeş kelimelerle

⁶² Halvetiyye kollarının XIX. yüzyıl Mısır'ında yükselişi ve kısmen aynı silsileye sahip sûfi tarikatların farklı isimlerinin anlamları için bk. F. De Jong, *Turuq*, çeşitli yerler.

⁶³ Harîrî, III, ss. 59^b vd.

⁶⁴ Bu sistemin detaylandırılması, İbrahim Zâhid Geylânî'ye atfedilir. Harîrî, I, s. 344^b.

belirlenmiştir. ⁶⁵ Bu özdeşlik, el-Bekrî'nin Halvetiyye'nin bir reformcusu veya yenilikçisi olduğunu doğrular görünmüyor. Birisi, *el-Menbec'*in, el-Bekrî'nin ilk dönem çalışması olduğunu; sülûk üzerine onun daha sonraki görüşlerini temsil etmediğini ve hayatının sonunda savunmuş olduğu tarikat ayininin uygulamasıyla ilgili herhangi bir bilgi içermediğini göz önünde tutarak bu sonuca karşı çıkabilir. ⁶⁶ Burada, böyle itirazlara karşı iki nokta ileri sürülebilir. Birincisi, onun yazım tarihi bilinen veya tarih verilebilen eserleri hayatının son on yılında yazılmıştır. Bu eserler, sûfî metoduyla ilgili bir yeniliğe işaret eden bilgi içermemektedir. ⁶⁷ Gerçekte el-Bekrî'nin bu eserlerde Halvetî usûlüne dair sunumu, onun *sülûk* ve *âdâba* dair alanlarda daha önce yazdıklarıyla dikkate değer bir tutarlılık göstermektedir. İkincisi, el-Bekrî'nin bir bakıma *er-Risâletü'l-Karabaşîyye*'ye benzeyen *el-Menbec'*te açıkça ifade ettiği Halvetiyye kuralları, Hıfînî, ed-Derderî, es-Sâvî'nin ve daha sonra Mısır'da el-Bekrî'nin manevî silsilesini izleyen halifelerin eserlerinde yer almıştır. ⁶⁸ Bu, Karabaşîyye geleneğinin gelecek nesillere, en azından el-Bekrî gibi kendisini geleneğin devam ettiricisi olarak gören el-Hıfînî'nin halifelerine naklini akla getirmektedir. ⁶⁹

Böylece, el-Bekrî tarafından Halvetiyye tarikatı içine dahil edilen tek yenilik, *Virdü's-seber'*in seherden önce zorunlu olarak okunmasıdır. Bu okumanın, el-Bekrî'ye göre Halvetiyye'nin mihveri olan Yahya el-Bakubî'nin mutad olarak okunan *Virdü's-Settar'*ından sonra yapılması gerekirdi. ⁷⁰ el-Bekrî, *Virdü's-seber'*e ilave olarak farklı zamanlarda ve değişik durumlarda ezberden okunan birçok evrâd yazmıştır. ⁷¹ Müridlerini bu evradları okumaya zorladığına dair hiçbir yerde bir delil bulamayız. Fakat böyle bir durum olmuş olsa bile, bu, tarikatta ıslah anlamına gelmez, sadece dua ile ilgili görevlere yapılan bir ilave olur. Bu yüzden, Martin'in istediği gibi orada “sûfî metodunda yenilik”; Bannerth'in ileri sürdüğü

⁶⁵ *el-Menbecü'l-ezbi's-sâğ li vurrâdibi fi zikri salavâti't-tarika ve evrâdih* (Kahire, 1332).

⁶⁶ Sülûk üzerine tarihi bilinmeyen diğer yazmalar şunlardır: *Bulğatü'l-mürîd ve müştebe'l-muvaffaki's-sâid*, Yazma, Dâru'l-kütüb, *tasavvuf* 648 (büyük); *Elfiyetü'l-tasavvuf*, Leiden F. Or. A. 877; *el-Bestu't-tâm*, Yazma, Zâhiriye 7230 *tasavvuf*.

⁶⁷ Mesela en-Nasîha (bk. 60. not); *el-Vasiyyetü'l-celîyye li's-sâlikîne et-tarikate'l-Halvetiyye*, Yazma, Zâhiriye, *tasavvuf* 723.

⁶⁸ Mesela, Muhammed Münîr es-Semennûdî, İbrahim Cüdeh ve Abdülcevvâd el-Mansafîsî. bk. F. De Jong, *Turuq*, çeşitli yerler.

⁶⁹ el-Cebertî, I, s. 297.

⁷⁰ krş. *el-Menbec*, ss. 146 vd. Halvetiyye'nin Şabâniyye kolu kurucusu kabul edilen Şaban Velî (ö. 976:1568)'ye göre *Virdü's-settâr*, Levh-i Mahfûz'da yazılıdır. Harîrî, II, p. 193^a.

⁷¹ Basılmış en kapsamlı koleksiyon, *Mecmûu'l-evrâd li'l-ârişi billâb ... Mustafâ el-Bekrî es-Siddîkî* (Bulak, 1304)'dir.

“branché reformée” veya “réforme syro-égyptienne,” yoktur. el-Bekrî yönetimindeki Halvetiyye, tamamıyla Halvetî öğreti ve pratiği geleneğinin merkezinde duran Karabaşîyye'nin bir devamı olmuştur.

Halvetiyye'de kulun Allah ile doğrudan bağlantı kurması felsefesi (teosofi) ile ilgili olarak, Halvetî müelliflerin çoğunun İbn Arabî düşüncesinden değişik derecelerde etkilenmiş oldukları göze çarpmaktadır.⁷² Ali Karabaş'la ilgili olarak bu etki özellikle ifade edilmektedir. O, *Füshûs* üzerine bir şerh yazmış ve İbn Arabî'nin diğer çalışmalarını incelemiştir.⁷³ Karabaşîyye müntesipleri, el-Harîrî'ye göre, Ali Karabaş'ın dünyaya gelişi, İbn Arabî tarafından *Ankâu Muğrib fî ma'rifeti batmi'l-evliyâ ve şemsi'l-mağrib* adlı eserinde önceden bildirildiğine inanırlar.⁷⁴ Yukarıda ifade edildiği gibi el-Bekrî, Abdülganî en-Nablûsî gözetiminde İbn Arabî'nin eserlerini incelemiştir. el-Bekrî'nin yazıları, onun ağır bir şekilde İbn Arabî'ye borçlu olduğunu ve derin bir şekilde İbn Arabî'nin düşüncesinden etkilendiğini göstermektedir.⁷⁵ el-Bekrî'ye kadar manevî silsileyi takip eden daha sonraki Halvetî şeyhleri, İbn Arabî'den ilham almayı sürdürmüşlerdir.⁷⁶ Yani, teosofi düşüncesi açısından el-Bekrî ile –daha sonraki ile olduğu kadar– daha önceki Halvetiyye arasında bir devamlılık görülmektedir.

Çok sayıda dikkate değer insan daha sonraki Halvetiyye'ye müntesiptir. Onlardan çoğu *ulemâ*dır ve bazıları arkalarında önemli yazma kütüphaneler bırakmıştır. Onlardan zikretmeye değer birisi de el-Hıfînî'nin *halifesi* Mahmud el-Kürdî (ö. 1195/1780)'dir.⁷⁷ el-Kürdî'nin talebesi Abdullah Şerkâvî (ö. 1227/1812) el-Ezher'in şeyhi idi ve Fransızların Kahire'yi işgali sırasında Kahire Enstitüsü Divan'ının üyesiydi.⁷⁸ Diğer biri, XVIII. yüzyıl sonlarında el-Mâlikîyye şeyhi ve aynı zamanda el-Hıfînî'nin bir başka *halifesi* olan İsmail el-Cüneymî'dir.⁷⁹ Torunları, kendisinden sonra el-Cüneymiyye olarak adlandırılan bir kol kurmuşlardır.⁸⁰ Muhtemelen el-Hıfînî'nin en çok tanınan halifesi Ahmed ed-

⁷² bk. F. De Jong, “Khalwatiyya”, s. 992.

⁷³ Harîrî, III, ss. 57^b-58^a.

⁷⁴ Harîrî, III, ss. 58^b.

⁷⁵ Mesela bk. *Tesliyetü'l-abzân ve tasliyetü'l-eşcân*, Yazma, Zahirîye 5391, *tasavvuf*; ve *el-Mevridü'l-azb li zevî'l-vürûd fî keşfi vahdeti'l-vüçûd*, Yazma, Zahirîye 4398, *tasavvuf*.

⁷⁶ Mesela bk. Abdülhâfiz Ali, *Lugtatü'l-iclân ve tuhfetü'l-ihvân* (Kahire, 1323), 4 vd.

⁷⁷ el-Cebertî, I, ss. 61-68, biyografi için.

⁷⁸ *Age*, IV, ss. 159-65, biyografi için.

⁷⁹ *Age*, I, s. 290; el-Fûvî, ss. 102 vd. Biyografi ile ilgili bilgi için.

⁸⁰ Muhammed Abdülmün'im Hafâcî, *es-Sâfi'l-müceddid es-Seyyid Muhammed el-Güneymî et-Teftazânî* (Kahire, 1951), 53 vd.

Derderî (ö.1201/1787)'dir.⁸¹ O, tarikat ayininde ve *evradta* bazı değişiklikler yapmıştır.⁸² Bu değişiklikler, ondan sonra ortaya çıkan Halvetî kollarının büyük çoğunluğu tarafından sürdürülmüştür. Bu kollardan biri, Ahmed es-Sâvî (ö. 1241/1825)'den sonra kendi adıyla anılan es-Saviyye'dir.⁸³ es-Sâvî gibi, ed-Derderî'nin birçok halifesi ve kendilerinden sonra onların *halifeleri*, kendi adlarıyla sûfî tarikatları kurmuşlardır. Böylece, Halvetiyye kollarının çoğalmasa sağlanmış ve nihayet Halvetiyye'nin Mısır'da gerçek canlanması XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir.⁸⁴ Bununla birlikte, bu yeniden canlanma, harici faktörler, özellikle o zamana kadar Halvetiyye'nin yayılmasını zorlaştıran kıdem hakkı ilkelerinin fazlalığı sebebiyleydi. Bu yeniden canlanma içerisinde yer alan şeyhler, el-Bekrî'den yaklaşık bir-bir buçuk asır sonra yaşamıştır. Onlar, el-Bekrî, Ali Karabaşî ve ötesine kadar ulaşan bir *silsileye* sahiptiler ve tarikatın temel *şartlarını* devam ettirdiler. Bunlara ek olarak onlar, İbn Arabî düşüncesine ulaştılar. Onlar elbette el-Bekrî'nin eserlerinden bazı ilhamlar almış gibi görünmektedir;⁸⁵ fakat bu yeniden canlanmanın gecikmeyle ondan ilham alındığını söylemek güçtür.

Sonuçlar

1. XVIII. yüzyılda Mustafa Kemâleddin el-Bekrî'den mülhem olarak yeniden Halvetî bir canlanma olduğuna dair yaygın görüş reddedilmelidir.

2. el-Bekrî, Halvetiyye tarikatını ıslah etmemiştir. O, yalnızca müntesipler için tarikat ayinine küçük ilaveler getirerek yükümlülüklerini arttırmış ve Halvetiyye geleneğinin merkezinde kalmıştır.

3. el-Bekrî, Karabaşiiyye halifesi idi ve kendisini bu şekilde takdim etmiştir. Bekriyye adı, XIX. yüzyılın ikinci yarısından önce kullanılmamıştır.

4. XVIII. yüzyılın sonlarındaki Halvetî müelliflerin yazılarının, XIX. yüzyıl sonlarına doğru gerçekleşen Halvetî canlanmanın içerisinde yer alan şeyhleri etkileme derecesi, daha çok araştırmayı gerektiren bir konudur.

⁸¹ el-Cebertî, II, s. 147 vd. Dardarî'nin biyografisi için.

⁸² İbadetle ilgili ezbere okunan birkaç metin onun tarafından yazılmıştır. *Salavât*, *Tevesşül* ve *Manzûme fî esmâ'illâhî'l-busnâ*, tarikatın toplu zikrinin bir parçası olmuştur.

⁸³ F. De Jong, *Turuq*, s. 74.

⁸⁴ *Age*, çeşitli yerler.

⁸⁵ Mesela bk. Ömer Cafer eş-Şubrâvî, *Şerh alâ Virdi's-seber* (Kahire, 1319); Muhammed Abdulmüteâl el-Buhûtî, *İttihâfî'l-beşer bi şerhi Virdi's-seber* (Kahire, 1953).